

# ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ У ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА КУБІЙОВИЧА

Олег ВЛАСЮК

Українські дослідники протягом останніх років доклали чимало зусиль для персоніфікації нашого минулого, однак з прикрістю доводиться констатувати: у вітчизняній історичній літературі продовжує залишатися ще багато малодосліджених сторінок і цілих розділів.

Зокрема, українському загалу мало відомо про життя, наукову та творчу діяльність Володимира Кубійовича — визначного географа, демографа і картографа, організатора науки, редактора “Енциклопедії Українознавства”, активного учасника українського національно-визвольного руху. У роки Другої світової війни він очолював у Кракові Український Центральний Комітет і був причетний до формування української дивізії “Галичина”. Через ці причини й досі широка громадськість мало що знає про науковий доробок вченого, про його вагомий внесок у вивчення та окреслення українських етнічних земель у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії, у відстоювання геополітичних інтересів України на міжнародній арені. Його дослідження не втратили значення й актуальності і дотепер, вони, як і за життя Володимира Кубійовича, закликають до пробудження національної свідомості, інтенсифікують процес трансформації українства в політичну націю, що спроможна реалізувати своє споконвічне прагнення до незалежності й створення самостійної держави.

Вчений слідом за основоположником української географії академіком С. Л. Рудницьким<sup>1</sup> послідовно обґрунтовував один з фундаментальних принципів творення держави — національний. Відповідно до цього постулату українці як окремий древній народ з багатоміліонною історією, культурою, мовою і територією має природне право на власну самостійну державу в етнічних межах. Разом з професором М. Кордубою<sup>2</sup> Володимир Кубійович скрупульозно відтворив картину української етнічної території, у наукових дискусіях з відомими польськими професорами Ю. Смоленським і Я. Ромером дав рішучу відсіч спробам посіяти сумнів в українськості анексованих Польщею земель.

Серед наукового доробку вченого на особливу увагу заслуговує ряд студій з географії та демографії України. Дослідники його наукової

спадщини перше місце відводять “Атласу України й сумежних країв” (1937 р.) та “Географії українських і сумежних земель” у двох редакціях (1938 р., 1943 р.). І не випадково: ці синтетичні праці принесли автору заслужене визнання не тільки серед освіченої української громадськості, але й викликали велике зацікавлення у наукових колах Європи глибоким аналізом географічного буття української нації та України як територіальної, етнічної і державної окремішності на політичній карті світу. Особливою заслугою обох зазначених студій, на нашу думку, є те, що у них заповнено одну із найдошкульніших прогалин в українознавстві — вперше так неупереджено, широко і на високому науковому рівні подано географію і картографічні джерела українських етнічних земель, зокрібно тих, які в силу тих чи інших обставин опинилися поза межами Української держави.

Як зазначає проф. О. Шаблій, обґрунтування етнічних кордонів — “дуже складна наукова і практична проблема”<sup>3</sup>. Подібну думку щодо теоретичного обґрунтування проблеми етнічних кордонів обстоював свого часу П. Кушнер: “методологія етногеографічних досліджень поки що мало розроблена; визначення національного складу населення проводиться кількома різними, інколи зовсім несумісними способами; саме поняття “етнічний кордон” є настільки умовною лінією, що нанести її на карту у районах зі змішаним національним складом інколи буває навіть неможливо”<sup>4</sup>. Володимир Кубійович справився з поставленим завданням блискуче, хоч реалізація задуму вимагала від нього величезного напруження сил і подвижницької аналітичної роботи. Ось що писав з цього приводу сам учений у вступному слові до “Атласу України й сумежних країв”: “Ніхто краще за мене не знає невдач Атласу, але ж бо ніхто не знає труднощів, з якими зв’язане було опрацювання... На такі труднощі не натрапляє ніхто, працюючи над атласом однієї держави, з одноцільним статистичним матеріалом... Нормально опрацьовують подібні атласи в наукових державних інститутах, із цілим штабом помічників, із відповідними науковими й фінансовими допоміжними засобами. В наших умовах ці-

лу працю переведено без такої допомоги. Але бездержавна, хоч і стара, нація й її наука мусять на місце окремих наукових інститутів дати власну жертівність і енергію...”<sup>5</sup>.

Відповідно до задуму автора “огорнути оком ціле нашої національної території і в легко доступний спосіб, з допомогою мап і діаграм пізнати найважливі явища нашого життя в їх географічному розміщенні”<sup>6</sup>, збірник карт і діаграм разом із текстовим супроводом має таку структуру: виклад загальних відомостей про політичний і природний розподіл українських етнічних земель та шість розділів — природа; людність (населення); сільське господарство; інші галузі економіки; інше; українські землі у Польщі.

Перший розділ “Атласу” присвячений природним детермінантам, які відіграють важливу роль у формуванні етнічних особливостей психіки, звичаїв і взагалі національного характеру того чи іншого народу.

Надаючи великої ваги всебічному вивченню природного середовища існування українського етносу, Володимир Кубійович у першому розділі “Атласу” дає відомості про рельєф, геологічну будову, корисні копалини, ґрунти, клімат, рослинний і тваринний світ та інші природні багатства України. Саме вивчення цих питань, на думку вченого, дає ключ до розуміння інших проблем, які висвітлені у наступних розділах географічно-статистичного дослідження.

Другий розділ “Людність (населення)” — один із найоб’ємніших. Основний акцент у ньому зроблено на висвітленні національних відносин в УРСР. Особливо автор підкреслює тезу, що на густоту населення українських етнічних територій впливають такі фактори, як “рід ґрунтів, вогкість, висота, далі — давність заселення, а мале розмірно значіння має поки що індустріалізація”<sup>7</sup>. Тому, стверджує дослідник, українські землі — це “густо заселена, а то перенаселена територія, коли брати на увагу недостачу більшої промисловости, середній обріб землі й пізне заселення деяких частин України... Середня смуга України належить до найгустіш населених і аграрно перенаселених країн Європи”<sup>8</sup>.

Вивчаючи співвідношення чисельності міського і сільського населення в Радянській Україні, Володимир Кубійович відзначає швидкі темпи зростання першого завдяки інтенсивному розвитку промислового виробниц-

тва (“індустріалізація і торгівля”). З огляду на це найбільший відсоток міської людності зосереджений у степовій частині України, яка “має найкращі умови для торгівлі і промисловости (джерела енергії, гірництво, море)”<sup>9</sup>. Зокрема, великий відсоток міського населення фіксується на Донбасі.

Принагідно дослідник звертає увагу читачів на таку рису вдачі українців, як небажання оселюватись у містах. Це спричинило наприкінці ХІХ століття масовий відплив українських селян із західних земель до Америки, із східних — в Азію. Натомість, до міст і промислових округ прибував “чужий елемент: російський — на східних землях, польський — на західних”<sup>10</sup>. Не випадково через це на західній і східній окраїнах “появляється особливо великий відсоток неукраїнців, а є навіть 4 області, які належать до українських етнографічних земель, але в них українці не творять більшости (Холмщина й Підляшшя, Крим, Брянщина, східне Підкавказзя)”<sup>11</sup>. Крім того, зауважує вчений, “змішання на окраїнах це на сході — вислід спільної з росіянами колонізації, на заході — наслідок напору поляків, частинно також румунів і словаків на українську територію”<sup>12</sup>.

Незважаючи на те, що українська етнічна територія є другою за величиною, а за кількістю населення — третьою в Європі, через “своє окраїнне положення, через брак у населення нахилу до урбанізації — Україна має більше національних меншин, ніж яка небудь інша національна європейська територія”<sup>13</sup>. Глибоко переймаючись таким станом речей, він справедливо вважав: “Чим сильніші надвишки українців, тим сильніше закріплена за українцями земля, тим менше виглядів на зміну національного обличчя тієї території”<sup>14</sup>.

Дослідника турбував, наприклад, “сильно zagrożений український стан посідання в Донбасі не лише через окраїнне його положення, а ще більше через сильний приплив російського робітництва до гірничих і промислових осередків... Із усеукраїнського погляду особливо важне слабе закріплення за українським живлом степів, які відкривають нам доступ до моря: тут багато (34 %) національних меншин, низька густота всієї людности”<sup>15</sup>.

У розділі вміщено карти і діаграми, в яких розкриваються вік і стать населення України, національний склад, міграційні процеси тощо.

Джерелом для опрацювання розділу про сільське господарство слугували статистичні дані. Характеристику цієї важливої галузі економіки Володимир Кубійович здійснив у матеріалах, що зведено у 17 таблицях. Карти розділу згруповано так: перша група покликана розкрити структуру посівних площ в УРСР, урожайність зернових і технічних культур, динаміку розвитку тваринництва; друга — забезпечення населення продуктами харчування.

Логічним продовженням розповіді про аграрний сектор економіки є розділ “Інші галузі господарки”, в якому йдеться про основні галузі промисловості Радянської України, зокрема металургію, машинобудування, хімічну промисловість, енергетику та ін. Водночас Володимир Кубійович слушно зауважує, що Україна — хліборобська країна, на переважній більшості українських земель сільським господарством займається 80-90 відсотків усієї людності<sup>16</sup>. Внаслідок запізненого початку промислового розвитку українських земель “питомий тягар промислового робітництва серед загалу людности — незначний”<sup>17</sup>, щоправда, кількість промислового робітництва на українських землях у складі СРСР має стійку тенденцію до зростання.

У розділі “Різне” подано карту адміністративного поділу українських земель, короткі відомості про розвиток освіти на українських етнічних землях, пресу, видавничу справу, культурно-освітні товариства, фізкультуру і спорт тощо. Завершує “Атлас” додаток, у якому знайшов відображення перелік найважливіших українських економічних і культурних установ на українських етнічних землях у межах Польщі.

Загалом підготований Володимиром Кубійовичем “Атлас України й сумежних країв” — цінне джерело відомостей про українські землі. У ньому, на нашу думку, зроблено вдалу спробу сформулювати в українського читача цілісне уявлення про свою Батьківщину, її соціально-економічний розвиток, кількість населення і його національний склад, історію розвитку освіти і культурні процеси. “Атлас” подає також об’єктивний образ минулого і сучасного стану українського народу, руйнує шовіністичну пропаганду влади, яка подавала справу консолідації українських земель, як “зазіхання на польські історичні і національні права”<sup>18</sup>. Варто погодитися з твердженням ученого, що і з технічної

точки зору його “Атлас” може сміливо “рівнятися з подібними чужинськими працями, хоч він і не опрацьований у жадному картографічному інституті, при скромних технічних засобах”<sup>19</sup>.

Реакційній польській політичній доктрині, сформованій на так званих “історичних” правах, що провокувала міжнаціональні конфлікти у II Речі Посполитій, український вчений протиставляє своє монографічне видання “Географія українських і сумежних земель”. Праця є логічним продовженням “Атласа”. Вже на перших сторінках книги, адресованої як до українського, так і до польського загалу, автор обґрунтовує тезу про те, що держави та їх кордони змінні, нації ж і території їх заселення — це природні, зв’язані зі своєю рідною землею, організми. Вони зазнають набагато менших і не таких швидкоплинних змін, як політичні утворення. Звідси висновок: розвиток світу, його політичних, суспільних, господарських і культурних відносин базується в першу чергу на національних, а не поліетнічних державних організаціях, звідси “впливає воля кожного національного організму витворити свою державу, що сповняла б його функції”<sup>20</sup>.

На жаль, констатує автор, українські землі як ціле не творять незалежної держави, не становлять чітко окресленої одиниці попри виразну окремішність українців з етнічного та культурного погляду. Географічні дослідження підтверджують природні кордони українських земель, які “лежать там, де перебігають границі українського народу, його мови й культури”, тобто “тягнуться від Тиси, Дунаю, Чорного моря й Кавказу по ліси й багна Полісся, від Попраду, Сяну, Вепру й Біловежі по надкаспійські пустелі й широкий Дон, за якими ще простягаються українські колонії по через Азію аж до берегів Тихого океану”<sup>21</sup>.

Історично склалось так, що українські етнічні території не мають виразних природних кордонів, їх відокремлюють від сусідів лише широкі перехідні смуги. Тому, вважає дослідник, і впливи, які “йдуть від Чорного моря, від Заходу й від Азії, перехреснуються на українській території... Лише на півдні виразну границю творить морський берег і Кавказ, частинно творять її також на північному заході болота Полісся, а на невеличких відтинках на південному заході хребти Карпат... Відкриті українські границі — це одна з причин упадку української держави”<sup>22</sup>.

Аналізуючи історичні наслідки межового положення України, вчений обґрунтовує наступну тезу: “Чорне й Озівське море є єдиною природною границею України на довгій лінії від гирла Дунаю по Кавказ”, і кожний “політичний організм, який розвинувся на українських землях, старався дійти до узбережжя цих морів”<sup>23</sup>. Оскільки між череном України<sup>24</sup> і морським узбережжям широкою смугою простягнулися степи (продовження азійських степів і пустель), звідки споконвіку хвилями накочувалися орди кочівників, Україна змушена була боротися з Азією не тільки на сході, а й на півдні.

Посилаючись на численні джерела, автор “Географії” дав розлогу характеристику історичного минулого українського етносу, відзначив плюси та мінуси межового розташування України, розкрив багатовікову боротьбу наших предків проти загарбників, що звідусіль насували на українські землі.

Як об’єктивний і неупереджений учений, Кубійович звертає увагу на те, що протягом століть Україна була “заборолом Європи перед ордами наїзників, а водночас в її загіллі могли спокійно організовуватися держави, які кріпшали й згодом зайняли українські землі”<sup>25</sup>, прозора натякаючи на агресивну політику щодо України спочатку Кракова, а відтак Варшави і Литви. Дослідник зазначає, що ні литовська, а ще менше польська держава, під владою яких опинилися українські землі, не спромоглися захистити український народ від поневолювачів-кочівників.

Через окраїнне положення української етнічної території та чужоземну агресію, констатує Володимир Кубійович, її кордони і величина постійно зазнавали великих змін, і то більших, ніж землі інших народів Європи, тому і в новітні часи “наша національна територія є ще не скрізь устійнена”<sup>26</sup>. Автор “Географії” пропонує вирізнити такі сегменти етнічних кордонів України: південний (морський і кавказький), південно-західний із румунами і мадярами, західний — із словаками і поляками, північний — із білорусами й росіянами та східний — із “донцями” і кавказцями<sup>27</sup>.

За твердженням ученого, “південна границя України, це єдина її природна границя, яка морським шляхом лучить її заразом із світом”<sup>28</sup>. Хоча протягом віків і вона зазнавала значних змін, на момент написання дослідження автор визначає її від дельти Дунаю аж до м. Гагри на

узбіччях Кавказу. Її протяжність становить 1800 км. Незважаючи на те, що Кримський півострів частково розташований поза межами української етнічної території, однак не викликає сумніву: належність останнього до Української держави, на думку вченого, конче потрібна, бо без нього вона не може цілком панувати над Чорним морем. “З другого боку, — зауважує Кубійович, — існування Криму, як самостійної держави, неможливе з уваги на невелику розмірно величину території і з уваги на те, що з господарського погляду Крим тісно пов’язаний з Україною”<sup>29</sup>.

Зрештою, погляди вченого були зреалізовані 19 лютого 1954 року, коли Президія Верховної Ради СРСР за участі усіх зацікавлених сторін прийняла рішення про передачу зі складу РРФСР півострова Україні, оскільки Крим є “немовби природним продовженням південних степів України. Економіка Кримської області тісно пов’язана з економікою Української республіки. З географічних та економічних міркувань передача Кримської області до складу братньої Української республіки доцільна і відповідає загальним інтересам Радянської держави”<sup>30</sup>.

Розглядаючи питання розмежування з Румунією, автор “Географії” наполягає, що українсько-румунський кордон протяжністю 900 км повинен починатися від “дельти Дунаю, що навіть на терені Добруджі частинно заселена нащадками запорізьких козаків”<sup>31</sup>, проходити через Бессарабію, Буковину й Закарпаття. Водночас прикметною рисою такого розмежування є те, що хоча вона на великому відтинку і проходить Карпатами, але “рідко лише пробігає хребтами, переважно перетинає відкриті долини”<sup>32</sup>. Крім того, у Бессарабії до української етнічної території слід віднести південно-східний кутик, а саме — велику частину “Акерманщини, невеликі частини повітів Ізмаїла та Бендер та північну її частину, тобто переважну частину Хотинщини й невеличкі частини сороцького повіту”<sup>33</sup>. Подібну конфігурацію лінії етнічної демаркації на теренах Бессарабії відзначає і П. Кушнер, посилаючись на дослідження Л. С. Берга та В. П. Бутовича<sup>34</sup>.

Однак і ця межа, на думку Кубійовича, не ідеальна, вона “повна українських і румунських островів”, є багато “українських островів серед румунського населення” і у середній

Бессарабії. Змішаним є також населення Акерманщини, де між “українську й румунську територію протискаються німецькі, болгарські, московські, а то й турецькі острови”<sup>35</sup>.

На переконання дослідника, етнічна межа між українцями і румунами на території Бессарабії повинна демаркуватися “від Ізмаїла, Кілії, Чічми, Ескіполосу до озера Сасик”, далі — “в північному напрямі в сторону Дністра здовж річок Когильник і відтак Сарати, на захід від Одеси аж до Росківця над Дністром”<sup>36</sup>. Відтак вона “переходить на лівий берег Дністра і пробігає в віддалі 10-25 км від ріки, часом наближається зовсім до Дністра, а часом, як коло Бендер, вона завертає на басарабський бік”<sup>37</sup>. Від Рибниці до Могилів-Подільського українсько-румунський кордон переважно пролягає “здовж Дністра, відтіля гостро скручує на захід, уже на терені Хотинщини, і йде на південь від осель Секуряни — Бричани аж до Прута, й далі уздовж цієї річки, або на північ від неї, попри місцевості Липкани — Новоселиця...”<sup>38</sup>

Відносно етнічного розмежування на території Буковини позиція автора така: тут кордон “іде трохи на північ від Прута аж під місто Чернівці, що знаходиться вже на українській території, відтак творить у південно-східному напрямі довгий і вузький півострів, який сягає аж до околиць Сучави (довжина півострова 50 км, ширина — 10 км), повертає знову в околицю Чернівців і йде на південний захід і південь, на схід до осель: Панка — Волоський Банилів — Фрасин — Арджел — Руська Молдавіця — Бряза — Кирибаба”<sup>39</sup>. Дослідник також зауважує, що на Буковині нерідко трапляються етнографічні вкраплення з обох боків границі. Українсько-румунський етнічний кордон на території Бессарабії назагал відповідає колишній адміністративній границі між Радянською Україною і Радянською Молдавією, яка існувала від літа 1940 року до початку війни між СРСР та Німеччиною.

Угорсько-українська етнічна межа, за Володимиром Кубійовичем, починається на південний схід від м. Севлюша (тепер м. Виноградів Закарпатської обл.), пробігаючи відкритою низиною на терені Карпатської України південніше місцевостей: Севлюш — Мукачів — Ужгород. Як і на території Бессарабії, обабіч розмежувальної лінії спостерігаємо островці українського та угорського населення.

Спираючись на історичні джерела, дослідник чітко визначає етнічний кордон між українцями та словаками. На його думку, він повинен починатись біля Ужгорода, а відтак “пробігає на довжині цілих 200 км від Ужгорода, в напрямі на північний захід до Саніни й Яблінки, відтіля на захід до Ганушівців над Тополею, відтак знову на північ аж до Зборова, де словацький елемент втикається далеко на північ уздовж влоговини над рікою Теплою; далі йде знову на південь до Собінова, потім увиходить у долину Ториски на північ, іде на південь до Ольшавиці й біля Липника входить в межу з поляками”<sup>40</sup>. На південь від окресленої суцільної української території виступає низка українських етнічних вкраплень і, відповідно, словацьких островів на українській території, хоч і не в такій кількості.

Як відомо, українські та польські історики не раз ламали списи, розглядаючи проблему формування державних кордонів між Україною та Польщею. Не лишився осторонь цього питання і Володимир Кубійович. Він, як і відомий український дослідник Мирон Кордуба, спираючись на історичні джерела, вважав, що за княжих часів західний кордон між Україною (Галицько-Волинське князівство) і Польщею проходив по тій же лінії, яка пізніше відмежовувала Руське й Підляське воєводства від сусідніх польських воєводств<sup>41</sup>, тобто на захід від лінії Кросно — Ряшів — Крешів — Білгорай — Пугачів — Парчів — Дорогичин<sup>42</sup>. Між крайніми форпостами обох держав тягулась смуга лісових пуш і малозаселених районів, що сприяло і політичному, і етнічному розмежуванню прикордонних територій. Лише у XIV — XV століттях, коли давні ліси вирубали, границя втратила свій природний характер і населення почало активніше пересуватися в обидва боки. Однак лінія давнього політичного кордону майже збігається з етнічною межею між українським та польським населенням, протягом тривалого часу не змінюючись, аж до XIX століття. Однак у Галичині українці зазнали певних втрат, внаслідок чого етнічні межі пересунулися з лінії Вислока майже до Сяну, лишивши західніше численні українські острови. Водночас на схід від Сяну як вислід довговічного польського натиску з'являється багато польських островів.

Особливо значних національних втрат зазнали Холмщина і Підляшшя протягом ХХ століття, де місцеві українці (здебільшого греко-католики) після скасування унії повернулись на православ'я, проте після видання царського "Толеранційного указу" 1905 року частина з них (т. зв. "упорствуючі") офіційно перейшли до римо-католицької віри, отожнивши себе з поляками.

За розрахунками В. Кубійовича, українсько-польський кордон простягається майже на 650 км, із них 140 км припадає на границю на лемківському півострові на околиці Сянока, 140 км — на терені Галичини і 370 км — на Холмщині та Підляшші. До найвиразніших належить українсько-польська межа на Лемківщині. Вона пролягає "від Липника в напрямі із заходу на схід й на південь від таких осель: Пивнича — Грибів — Дукля — Романів — околиця Сянока. Відтак іде на північ приблизно уздовж Сяну біля осель: Сянік — Динів — Радимно — Ярослав — Синява — Ожана і виходить на терен Холмщини"<sup>43</sup>.

Межа етнічних територій між українцями та поляками на Холмщині і Підляшші проходить по лінії Тишівці — Войславичі — Павлів — Вільхивець — Опілля — Піщазь — Янів над Бугом, далі уздовж Буга до Дорогичина. Звідси через Боцьки до Лісної над Нарвою, де закінчується західна межа з поляками і починається північний кордон з білорусами<sup>44</sup>.

Кордони українських етнічних територій на півночі дослідник поділяє на два сегменти: українсько-білоруський та українсько-московський (російський). Вчений вважає, що точно визначити цю границю на підставі переписів людності важко, оскільки матеріали російської статистики 1897 року, більшовицької — 1926 року і польської — 1921 року є тенденційними і суперечливими. Згідно з цими даними великі масиви територій Підляшшя та Полісся визнані білоруськими всупереч протестам лінгвістів та етнографів. Навіть польський перепис 1931 року не наважився визнати мову населення Полісся білоруською, назвавши її "тутешньою".

Спираючись на досліди відомих учениковознавців (Рітгіх, Карський, Зілінський), Володимир Кубійович при вирішенні питання українсько-білоруського розмежування пропонує максимально враховувати ареали розселен-

ня сусідніх етносів, вважаючи, що кордон між ними проходить "Нарвою, попри Пружани, Картузьку Березу, Вігонівське озеро, Люсин, Турів і далі на схід уздовж Прип'яті до Дніпра, а відтак Дніпром угору до Лоева"<sup>45</sup>.

Враховуючи передусім етнічні фактори, вчений підходить і до питання українсько-російського пограниччя. На його думку, розмежувальна лінія тут "тягнеться від Мглина по Новохоперське над Хопром на довжині коло 700 км"<sup>46</sup> і виникла вона у процесі спільної колонізації цих просторів обома народами. Як наслідок — "вона повна закрутів, національних островів по обох межах кордону, півостровів"<sup>47</sup>. І тільки у східній частині — на терені Вороніжчини, кордон визначено чітко. Одночасно на території Курщини широко виступає мішана смуга (переважно біля Білгорода).

Окреслюючи межу української етнічної території на Донщині, В. Кубійович, як і С. Л. Рудницький, дотримувався думки, що "східні межові землі нинішньої суцільної української території... прастара власність українського народу"<sup>48</sup>. Вони, на думку вченого, закінчуються біля Новохоперська. Далі на сході, у північній частині давньої області Донського Війська і на Поволжі, виступають лише острівці українського населення, сягаючи Уралу і далі подекуди вкраплені в азійський материк. Відтак кордон "суцільної української національної території повертає біля Новохоперського гостро на південь, — стверджує дослідник, — і межує з давньою областю Донського Війська"<sup>49</sup>.

Вчений вважав помилковою тезу про беззастережно російську належність цих територій: "Хоч мова донських козаків у великій мірі московська з сильними впливами українщини, та почуття національної (козацької) окремішності від москалів, а то й окремі державницькі їх змагання такі сильні, що цієї території й її населення ніяк не можна вважати за чисто московські"<sup>50</sup>.

Відтак розмежувальна лінія між українською територією і землями донців складається з двох відтинків — східного (750 км) від Новохоперська до Ростова і південного (350 км), який є межею між "українською і мішаною частиною Підкавказзя на півдні й областю Донського Війська на півночі"<sup>51</sup>.

Беручи до уваги мовний фактор, Володимир Кубійович пропонує визначити україн-

сько-російську розмежувальну лінію такими поселеннями: Маніна — Ст. Мілова — Мєшків — Астахів — Манькова — Морозівська, а далі на захід аж по Луганське простягається “московський півострів”, а етнічна межа проходить через Шахти до Ростова, де починається новий відтинок кордону, що замикає донський півострів з півдня.

Така конфігурація розмежувальної лінії, на переконання дослідника, має негативне значення, оскільки уздовж Дону простягається великий неукраїнський масив. Сягаючи Ростова, він розриває етнічне тіло України, відокремлюючи від неї українське Підкавказзя. Крім того, цей донський півострів творить ще й другий собі подібний, який уклинюється в глибину Донбасу аж по Луганськ. Будучи “заселений не чистими росіянами”, на думку В. Кубійовича, він, цілком імовірно, може стати каменем спотикання для майбутньої Української держави при розв’язанні територіальних питань.

Володимир Кубійович, так само як і С. Л. Рудницький, при обґрунтуванні проблеми етнічного розмежування вирізняє, спираючись на статистичні дані та етнографічні карти, два територіальні масиви — мінімальний та максимальний (залежно від щільності їх заселення), які, на його думку, неодмінно мали б належати Українській державі. Межа першого, за Кубійовичем, пролягає на південний схід від Ростова через Новобатайське до Мечетинської, далі повертає на південь і через Тихорізьке та Ладівське доходить до річки Кубані. Звідси, обминувши на її лівому березі “довгий і вузький острів черкесів... границя суцільної української території йде далі на південь через східну Кубанщину, підходить до головного хребта Кавказу, пробігає трохи здовж нього на захід, завертає знову на південь, перетинає Чорноморщину й біля Джубги доходить до Чорного моря”<sup>52</sup>. За підрахунками Володимира Кубійовича, довжина кордонів цієї території становить приблизно 450 км.

На схід від мінімальної етнічної території українського етносу тягнеться мішана смуга, колонізована спільно українцями та росіянами. Сягаючи Калмикії і Дагестану, на півдні ця смуга межує з численними дрібними кавказькими племенами.

Аналізуючи тривалі змагання з метою злучення усіх українських земель в одній державі, Володимир Кубійович через усе досліджен-

ня проводить тезу про те, що історія формування державних кордонів України тісно пов’язана з процесами розселення українців та виникненням і утвердженням української державності. В часи Київської Русі князівська держава обіймала територію від Вислока до Дінця. На сході державні кордони сягали верхів’їв річок Оки та Волги, на південному сході — Сули, Північного Дінця, Росі і Південного Бугу, на заході — Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німана, Західної Двіни, на півночі — Чудського, Ладозького та Онезького озер, Фінської затоки. “Постійно заселені українські землі, — підкреслює вчений, — обіймали за княжих часів, у XI—XIII в., кругло 1/2 мільона км<sup>2</sup>”<sup>53</sup>.

Коментуючи розв’язання територіальних питань між УНР та більшовицькою Росією, вчений зазначав, що українська сторона зазнала територіальних втрат у Вороніжчині, поступившись радянській Росії землями, де переважало українське населення.

Торкаючись проблеми встановлення кордону з Державою Війська Донського, український вчений справедливо критикував київський уряд за нехтування національними інтересами, значні територіальні поступки, внаслідок чого західна частина Облаеті Війська Донського, заселена переважно українцями, виявилася штучно відрізаною від українського етнічного масиву. Причини поступок з боку українського уряду в даному питанні згодом дещо прояснив активний учасник переговорного процесу міністр закордонних справ Д. Дорошенко. Він, зокрема, писав: “українське правительство вважало, що краще мати на Дону українську іриденду і тим самим розбудувати національну свідомість серед українського населення Дону, ніж мати в себе донську і тим самим російську іриденду”<sup>54</sup>.

Не одержала схвалення Володимира Кубійовича відмова Української держави від Кубані і Криму. До честі гетьмана П. Скоропадського, Українська держава з його ініціативи повернулася обличчям до Криму, який був природним продовженням території України, тісно пов’язаний з нею економічними зв’язками і без якого, фактично, “втрачається панування над морем”<sup>55</sup>.

“Україна без Криму стати сильною державою не могла б і особливо з економічного

боку була б несиальною. — писав П. Скоропадський. — Так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом”<sup>56</sup>. Однак повстання Директорії проти гетьмана П. Скоропадського в листопаді 1918 року покляло край планам прилучення Криму до України.

У цілому ж Українська держава в добу визвольних змагань обіймала територію загальною площею 630 тис. км<sup>2</sup>, а разом з Кримським півостровом, українською частиною Вороніжчини, Лемківщиною, Закарпаттям і Буковиною вона сягала 690 тис. квадратних кілометрів<sup>57</sup>. Правда, за підрахунками Володимира Кубійовича, це значно менше від суцільної української етнічної території, яка обіймала 932 тис. км<sup>2</sup>. “Українська етнографічна територія більша від території якої-небудь європейської держави, чи європейського народу, крім СРСР. — підсумовує учений. — На цій території живе теж більше людей, ніж на території якої-небудь європейської держави, за винятком Великонімеччини”<sup>58</sup>.

Принагідно зауважимо, що за пізнішими підрахунками Володимира Кубійовича при роботі над картою України спільно з проф. А. Жуковським, суцільна українська національна територія за межами УРСР на 1970 рік сягала 146,5 тис. км<sup>2</sup>. Зокрема, у складі РРФСР — 114,5 тис. км<sup>2</sup> (частина Білгородщини, Курщини і Вороніжчини — 43,9 тис. км<sup>2</sup>, західна частина Ростовської області (Донщина) — 23,8 тис. км<sup>2</sup>, Кубань — 46,6 тис. км<sup>2</sup>); у Білорусії — 27 тис. км<sup>2</sup> (частина Брестської та Гомельської областей); у Словаччині — 3,5 тис. км<sup>2</sup>; у Румунії — 1,7 тис. км<sup>2</sup> (частини Сучавського і Мармарошського повітів). Отже, суцільна національна українська територія на європейському континенті становила 747,6 тис. км<sup>2</sup> (включаючи 601,1 тис. км<sup>2</sup> території УРСР). А так звана “українська національна мішана територія” становила 197,1 тис. км<sup>2</sup>, включаючи, зосібна, 14,2 тис. км<sup>2</sup> земель Північної Чернігівщини, 163,4 тис. км<sup>2</sup> Східного Передкавказзя, 19,5 тис. км<sup>2</sup> українських земель у Польщі. Таким чином, українські етнічні землі у Європі, за підрахунками цих авторів, займають 944,7 тисяч квадратних кілометрів<sup>59</sup>.

Поza межами суцільної української території дослідник пропонує розглянути також “виследи української колонізаційної експансії”<sup>60</sup>, яка охопила широкі простори у Європі, Азії та Америці. Вчений подає стисло інформацію про історію еміграції, соціальний склад, соціально-економічне становище українських переселенців, їхнє громадське, культурне, професійне життя тощо. Дослідник нагадує, що початок еміграції з України покляли закарпатські лемки, які у другій половині XVIII ст. осіли у межах Югославії. Причиною цієї хвилі переселенців було тяжке економічне та політичне становище корінного населення у Закарпатті. Друга хвиля еміграції, децю відмінна за характером від попередньої, розпочалася у 90-х роках XIX ст., коли тисячі селян із Східної Галичини та Закарпаття у пошуках кращої долі заселяють території Боснії та Славонії. За даними Кубійовича, у Бачці живе 12 тис. українців, у Славонії — 8 тис. і у Боснії — 9 тис. українських емігрантів<sup>61</sup>.

Традиційно найбільше українців, підкреслює В. Кубійович, замешкує землі на схід від суцільної української території — у межах СРСР: в Курщині 170 тис., Вороніжчині 69 тис., Донщині 79 тис., а всього у європейській частині СРСР близько 440 тис. осіб українського населення, не враховуючи більших українських колоній<sup>62</sup>.

За Уралом — у Азії — загальна чисельність українського населення, за підрахунками автора, сягає 2138 тис. чоловік. Говорячи про “азійські колонії”, дослідник підкреслює надзвичайно важливе їх значення, адже “вони багаті на сировину й корисно розташовані з політичного погляду”<sup>63</sup>.

За даними переписів і соціально-демографічних досліджень, ретельно проаналізованих Володимиром Кубійовичем, кількість українців у світі на початок 1933 року становила приблизно 43-44 млн. чол. (в т. ч. у СРСР 34430 тис., у Польщі — 5870 тис., Румунії — 1100 тис., США — 700 тис., Чехословаччині — 590 тис., Канаді — 300 тис., у інших країнах 370 тис. чоловік). Таким чином, підсумовує вчений, за кількістю український народ є другим серед слов'янських (після росіян), а серед європейських народів займає шосте місце (після німців, росіян, англійців, італійців та французів)<sup>64</sup>.



Підсумовуючи результати багаторічних наукових досліджень визначного українського ученого, доходимо кількох висновків. Наскрізно через усі дослідження Володимира Кубійовича проходить думка, що історія формування державних кордонів України тісно пов'язана з етнічним розселенням українців, а також з історією становлення української державності. Водночас економіко-географічні, демографічні та конфесійні фактори зумовлювали прагнення українського народу до державної незалежності.

Кордони як невід'ємна ознака суверенітету держави, обов'язковий елемент будь-якого державно-територіального організму, фіксують у просторі прагнення народу до консолідації та самоідентифікації. Справі окреслення етнічних кордонів українства та наукового обґрунтування належності суміжних територій присвятив усю свою наукову діяльність видатний український вчений. Адже саме на своїх прадавніх етнічних землях, вважав Володимир Кубійович, і повинна бути збудована Українська держава.

1 Докладніше див.: Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О. І. Шабля. — Львів: Світ, 1994.

2 Див., зокрема: Кордуба М. Північно-західна Україна. — Відень: Союз визволення України, 1917. — 90 с.; Його ж. Простір і населення України. — Львів, 1921. — 19 с.

3 Шаблій О. Передмова // С. Рудницький. Чому ми хочемо самостійної України? — Львів, 1994. — С. 22.

4 Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы. — М., 1951. — С. 3.

5 Кубійович В. Атлас України й сумежних країв. — Львів, 1937. — С. VIII.

6 Там само. — С. VII.

7 Там само. — С. XVI.

8 Там само.

9 Там само.

10 Там само. — С. XXII.

11 Там само. — С. XIX.

12 Там само.

13 Там само.

14 Там само.

15 Там само.

16 Там само. — С. XXXIV.

17 Там само.

18 L. W. O wschodniej granice Panstwa Polskiego. — Warszawa, 1917. — С. 4.

19 Кубійович В. Атлас... — С. VIII.

20 Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. — Львів, 1938. — С. 3.

21 Там само. — С. 4.

22 Там само.

23 Там само. — С. 5-6.

24 В. М. Кубійович, як і С. Л. Рудницький, вирізняє черен України (тобто територію, суцільно заселену національно однорідним населенням) та землі із мішаним населенням, де українці не становлять більшості. Подібний підхід при визначенні етнічних кордонів, як вказує П. Кушнер, застосовував свого часу відомий чеський вчений Л. Нідерле (див.: Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы. — М., 1951. — С. 16).

25 Кубійович В. Географія... — С. 5-6.

26 Там само. — С. 9.

27 Там само. — С. 10.

28 Там само.

29 Там само.

30 Сборник законов Украинской ССР. 1938-1979. — К., 1980. — Т. 1. — С. 41.

31 Кубійович В. Географія... — С. 11.

32 Там само.

33 Там само.

34 Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы. — М., 1951. — С. 32-34.

35 Кубійович В. Географія... — С. 11.

36 Там само.

37 Там само.

38 Там само.

39 Там само.

40 Там само. — С. 12-13.

41 Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долишнім Сяном // Записки НТШ, 1925. — С. 138-140.

42 Кубійович В. Географія... — С. 13.

43 Там само.

44 Там само.

45 Там само. — С. 14.

46 Там само. — С. 15.

47 Там само.

48 Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О. І. Шабля. — Львів: Світ, 1994. — С. 254.

49 Кубійович В. Географія... — С. 15.

50 Там само.

51 Там само. — С. 16.

52 Там само.

53 Там само. — С. 18.

54 Цит. за: Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994. — С. 31.

55 Кубійович В. Географія... — С. 19.

56 Цит. за: Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України... — С. 33.

57 Кубійович В. Географія... — С. 20.

58 Там само. — С. 22.

59 Пор. з результатами дослідження українських етнічних територій, здійсненого академіком Степаном Рудницьким: Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України?.. — С. 266.

60 Кубійович В. Географія... — С. 327, 328.

61 Там само. — С. 328. Докладніше про кількість та історію переселення українців на терени Югославії див.: Стаценко Н. Русини і українці в країнах південних слов'ян: історія переселення та сучасне становище // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 3. — С. 38-46.

62 Там само.

63 Там само. — С. 330.

64 Там само. — С. 332.

This article is dedicated to the work of geographer, demographer and editor of "Encyclopedia of Ukrainian Studies" - Volodymyr Kubiyovych who did not receive enough attention because of his public work during Second World War as an organizer of military division "Halychyna". The author of this article is trying to do the analysis of scientific work of V. Kubiyovych and devoted to Ukrainian ethno-geography and it's contemporary meaning for better understanding of economical and political development of Ukraine.